

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

Summary :

Οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Κομνηνών επιδίωξαν την εδραίωση της οικογένειάς τους όχι μόνο στο θρόνο, αλλά και στα υψηλότερα αξιώματα της αυλής, τα οποία απονέμονταν πλέον αποκλειστικά σε συγγενείς του αυτοκράτορα. Η οικοδομική δραστηριότητά τους στην Κωνσταντινούπολη, που αποτελούσε έκφραση της αυτοκρατορικής και δυναστικής ιδεολογίας τους, περιλάμβανε σημαντικά έργα στην παλαιά Ακρόπολη, «ιδιωτικά» μοναστικά καθιδρύματα και πλούσια δραστηριότητα στην περιοχή των Βλαχερνών, που έμελλε να εξελιχθεί σταδιακά σε κύριο κέντρο της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Date

1081-1185

Geographical Location

Κωνσταντινούπολη

1. Εισαγωγή

Όταν ο [Αλέξιος Α΄ Κομνηνός](#) ανέβηκε στο θρόνο την 1η Απριλίου 1081, η οικογένεια των Κομνηνών ήταν ήδη επί μερικές γενεές σταθερά εδραιωμένη στην Κωνσταντινούπολη. Την ισχύ τους την αντλούσαν από τα ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα που κατείχαν, στα μέσα του 11ου αιώνα, στη [Μικρά Ασία](#) ο [Ισαάκιος \(Α΄\) Κομνηνός](#) (αυτοκράτορας, 1057-1059) και ο νεότερος αδελφός του Ιωάννης (πατέρας του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄).¹ Ωστόσο, κατά τις δεκαετίες που μεσολάβησαν από την [κατάληψη της εξουσίας](#) από τον Ισαάκιο Α΄ Κομνηνό το 1057 μέχρι την ανάληψη της εξουσίας από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό, το 1081, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για τη δράση της οικογένειας στην Κωνσταντινούπολη ούτε για τη σχέση τους με την πρωτεύουσα· σίγουρα πάντως, ως κέντρο των σημαντικότερων πολιτικών εξελίξεων, η [Κωνσταντινούπολη](#) κατείχε ιδιαίτερη θέση στην προσπάθεια κάθε οικογένειας να εδραιώσει και διευρύνει την επιρροή της.

Στην Κωνσταντινούπολη του 11ου και του 12ου αιώνα μπορούσε κανείς ακόμα να διακρίνει την πόλη που είχε διαμορφωθεί κατά την ύστερη αρχαιότητα. Το τεράστιο αρχιτεκτονικό σύνολο της περιόδου εκείνης, με τα μεγάλα κοσμικά κτήρια που είχαν οικοδομηθεί για να [εξισώσουν την πόλη με τη Ρώμη](#) (το [Μέγα Παλάτιον](#), ο [Ιππόδρομος](#), οι δύο [Σύγκλητοι](#), το [υδραγωγείο του Ουάλι](#), τα ισχυρά [τείχη του Θεοδοσίου Β΄](#), η [Χρυσή Πύλη](#), που ήταν στην ουσία μια θριαμβική αψίδα κοσμημένη με αρχαία [αγάλματα](#)), αλλά και οι μεγάλες εκκλησίες, αυτοκρατορικά καθιδρύματα που τόνιζαν το ρόλο της πόλης ως πρωτεύουσας των χριστιανών αυτοκρατόρων, όλα αυτά αποτελούσαν έναν ορατό συνδυασμό με τους αυτοκράτορες του παρελθόντος, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούσαν ένα αστικό περιβάλλον μοναδικό για το 12ο αιώνα. Από την άλλη μεριά, στο πέρασμα των αιώνων μια κατεξοχήν μεσαιωνική πόλη είχε αναδυθεί ανάμεσα στην αρχαιοπρεπή πρόσοψη των δημόσιων κτηρίων και μνημείων, ενώ δίπλα στις αρχαίες δημόσιες εκκλησίες ο αστικός ιστός ενσωμάτωνε τειχισμένα μοναστικά συγκροτήματα, πολλά από τα οποία ήταν ιδιωτικά αυτοκρατορικά ιδρύματα.²

Ο αιώνας της διακυβέρνησης της δυναστείας των Κομνηνών (1081-1185) σήμανε τη μεγάλη ανανέωση, αλλά και μια σειρά σημαντικών μεταβολών στη φυσιογνωμία της Κωνσταντινούπολης. Το κέντρο της αυτοκρατορικής εξουσίας σταδιακά μετατοπίστηκε από το Μεγάλο Παλάτι στο μικρότερο [παλάτι των Βλαχερνών](#), η περιοχή της Ακρόπολης ωστόσο αναδιαμορφώθηκε και διατήρησε το συμβολικό βάρος της. Επιπλέον, νέες μονές οικοδομήθηκαν από μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, που επιχείρησαν έτσι να προβάλλουν τη νέα δυναστική ιδεολογία. Στα χρόνια των Κομνηνών, η ίδρυση ιδιωτικών μονών που προοριζόνταν για οικογενειακά μνημεία ήταν μια συνήθης αυτοκρατορική πρακτική, την οποία μιμούνταν οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Στο βαθμό όμως που επρόκειτο για μετασηματισμό της παραδοσιακής υποχρέωσης του αυτοκράτορα να λαμπρύνει την πόλη με ένα προσωπικό οικοδομικό πρόγραμμα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι σχετική δραστηριότητα των Κομνηνών πρέπει να εγγραφεί στο πλαίσιο της γενικότερης προσπάθειας της δυναστείας να αποκαταστήσει το μεγαλείο που είχε η αυτοκρατορία υπό τους μεγάλους αυτοκράτορες του παρελθόντος.³

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

2. Δημόσια κτήρια

Στα χρόνια του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού χτίστηκε το πιο νέο τμήμα των τειχών στην περιοχή των Βλαχερνών, που εκτείνεται από το [Τεκφούρ σαράι](#) έως τη λεγόμενη «φυλακή του Ανεμά». Το τείχος διακόπτει απότομα την πορεία του [θεοδοσιανού τείχους](#) και της τάφρου του (ουσιαστικά ο πρώτος πύργος του τείχους είναι χτισμένος μπροστά από την τάφρο) και ενισχύεται από 13 πύργους.⁴ Ο ίδιος αυτοκράτορας έδωσε μεγάλη έμφαση στην επισκευή και επέκταση δημόσιων κτηρίων της Κωνσταντινούπολης· επί των ημερών του έγιναν επίσης έργα στα θαλάσσια τείχη, στο [σύστημα ύδρευσης](#) και στη [στήλη του Κωνσταντίνου](#).⁵

2.1. Το Ορφανοτροφείο

Το πλέον φιλόδοξο έργο του Αλεξίου Α΄ ήταν η επανασύσταση, μεταξύ 1091 και 1096, του Ορφανοτροφείου, ενός από τα παλαιότερα μεγάλα [φιλανθρωπικά ιδρύματα](#) της πόλης. Το συγκρότημα αυτό, «μια πόλη μέσα στην πόλη» στην περιοχή της Ακρόπολης (δηλαδή του ζωτικού και διοικητικού κέντρου της αρχαίας πόλης), περιλάμβανε ένα ανάκτορο, τουλάχιστον ένα γυναικείο μοναστήρι (για την ακρίβεια, ο Σκουταριώτης αναφέρει το γεωργιανό γυναικείο μοναστήρι, ακόμα δύο γυναικεία ασκητήρια και ένα ανδρικό), σχολείο, πτωχοκομεία, παλαιότερα γηροκομεία που απορροφήθηκαν στο ανακαινισμένο ίδρυμα, ξενώνες και ένα νοσοκομείο, ενώ το λεπροκομείο στο Πέραν αποτελούσε παράρτημά του. Πλουσιοπάροχα εισοδήματα είχαν παραχωρηθεί στο ίδρυμα, ενώ μέριμνα δεν υπήρχε μόνο για τα ορφανά αλλά και για τους άπορους, ηλικιωμένους, πρόσφυγες και πρώην αιχμαλώτους από τις πολεμικές συγκρούσεις οι οποίοι κατέληγαν στην πρωτεύουσα. Στο πλαίσιο της επανασύστασης του Ορφανοτροφείου ανακαινίστηκε και η παρακείμενη εκκλησία του Αγίου Παύλου, ενώ ο κλήρος της ενισχύθηκε. Λόγω της μακράς ιστορίας (ήδη από τον 4ο αιώνα) του Ορφανοτροφείου και της σύνδεσής του με τα ονόματα παλαιότερων αυτοκρατόρων (Λέων Α΄, Ιουστίνος Β΄), η εκ βάθρων ανασύσταση του ιδρύματος προσέδιδε στον Αλέξιο την αίγλη του αυτοκρατορικού ανακαινιστή, χαρακτηριστικό που εκτιμούσε πάντα ο [λαός της Κωνσταντινούπολης](#). Επιπλέον, όμως, υπογράμιζε και μια σημαντική παράμετρο της αυτοκρατορικής ιδεολογίας των Κομνηνών και ιδίως του Αλεξίου Α΄: το πρόταγμα για την αναμόρφωση των ηθών στα πρότυπα της μοναστικής ζωής, μια αναμόρφωση που κατά την Άννα Κομνηνή εφαρμόστηκε πρώτα απ' όλα στο ίδιο το αυτοκρατορικό παλάτι, και στην οποία η φιλανθρωπία και η ταπείνωση κατείχαν κεντρική θέση. Υπό το πρίσμα αυτό, το Ορφανοτροφείο ήταν συνάμα ευαγής και βασιλικός οίκος, και οι ευεργετούμενοι βρίσκονταν υπό την άμεση προστασία του αυτοκράτορα.⁶

2.2. Το παλάτι των Βλαχερνών

Στην [περιοχή των Βλαχερνών](#), στο βορειοδυτικό άκρο της πόλης, υπήρχε ήδη από την Πρωτοβυζαντινή περίοδο ένα σημαντικό προσκύνημα, η [Παναγία των Βλαχερνών](#). Στα χρόνια των Κομνηνών το ενδιαφέρον γι' αυτήν αναζωπυρώθηκε, όταν ανακαλύφθηκε μια θαυματουργή εικόνα της Παναγίας. Την ίδια περιοχή είχε επιλέξει για την κατοικία του ο Ισαάκιος Α΄ Κομνηνός λίγες δεκαετίες νωρίτερα. Ο ίδιος είχε ανακαινίσει ή ξαναχτίσει και την εκκλησία της Αγίας Θέκλας εκεί, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης προς την αγία στην οποία απέδιδε μια σωτήρια παρέμβαση υπέρ του στη διάρκεια της εκστρατείας του κατά των [Πετσαενέγων](#). Το παρεκκλήσι αυτό έλαβε αργότερα συμβολική σημασία για την εξουσία των Κομνηνών και για τη νομιμότητά τους.⁷

Στις Βλαχέρνες λοιπόν εντοπίζεται το άλλο μεγάλο κτίσμα που συνδέθηκε με το όνομα του Αλεξίου: ο «αλέξιος τρίκλινος», η αίθουσα του θρόνου που έχτισε στο εκεί παλάτι. Με τον τρόπο αυτό ο Αλέξιος συνέδεε το όνομά του με το ανανεωμένο ενδιαφέρον για το παλαιό προσκύνημα, αλλά και με τον πρώτο Κομνηνό αυτοκράτορα, ενώ ταυτόχρονα έβαζε τις βάσεις για να εξελιχθούν οι Βλαχέρνες σε κύρια αυτοκρατορική κατοικία.⁸

2.3. Το Μέγα Παλάτιον

Στα χρόνια του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και πιθανότατα πριν από το 1161, ολοκληρώθηκαν τα έργα για τη νέα αίθουσα του θρόνου στο Μέγα Παλάτιον. Ενδεχομένως αποτελούσε μέρος του ίδιου οικοδομικού προγράμματος με το Μουχρουτά, το χώρο που χτίστηκε για την υποδοχή των επιφανών [μουσουλμάνων](#) προσκεκλημένων. Επίσης έγιναν προσθήκες και

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

επισκευές στο [Χρυσοτρίκλινο](#), ένα κτίσμα του βου αιώνα με μεγάλη τελετουργική σημασία. Οι παρεμβάσεις αυτές, σε μια εποχή που το παλάτι των Βλαχερνών παγιωνόταν όλο και περισσότερο ως αυτοκρατορική κατοικία, διασφάλιζαν ότι, σε επίπεδο πολιτικού συμβολισμού, το Μέγα Παλάτιον παρέμενε το κατεξοχήν αυτοκρατορικό κέντρο που οι Κομνηνοί, σε αντίθεση με τις κατοπινές δυναστείες, δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν και να υποκαταστήσουν απολύτως.⁹

3. Τα πρώτα μοναστικά οικοδομήματα

Στην πραγματικότητα η Άννα Δαλασσηνή είναι εκείνη που ανέλαβε την πρωτοβουλία για την προβολή της ιδεολογίας των Κομνηνών μέσω της οικοδομικής δραστηριότητας στην Κωνσταντινούπολη. Η μητέρα του αυτοκράτορα, αποκαλούμενη και μητέρα των Κομνηνών, ηγούνταν της οικογένειας των Κομνηνών από το θάνατο του συζύγου της, του [κουροπαλάτη](#) Ιωάννη, στις 12 Ιουλίου 1067. Ήταν η πρώτη κτήτορας μιας μονής στην Κωνσταντινούπολη από την οικογένεια των Κομνηνών. Το ίδρυμά της, αφιερωμένο στο [Χριστό Παντεπόπτη](#), καθόρισε πολλαπλώς την κατεύθυνση και την έννοια των οικοδομημάτων των Κομνηνών:

- η αφιέρωση της μονής έδειχνε τη στενή σχέση του κτήτορα με το Χριστό. Τα σημαντικότερα ιδρύματα των Κομνηνών ήταν αφιερωμένα αποκλειστικά στο Χριστό και την Παναγία, κάτι το οποίο αποτελεί σημαντική διαφορά σε σχέση με τη δραστηριότητα των προκατόχων τους στην Κωνσταντινούπολη τον 11ο αιώνα.
- η περιοχή στην οποία ανεγέρθηκε η μονή έγινε το κέντρο της «κομνηνείας Κωνσταντινούπολης». Ολόκληρη η 10η [ρεγεώνα](#) της πρωτεύουσας, ένας ευρύτατος χώρος από το λόφο πίσω από το υδραγωγείο του Ουάλη προς νότο, τη συνοικία των Βλαχερνών προς βορρά και το [Χρυσό Κέρας](#) στα ανατολικά, έγινε ο χώρος στον οποίο οι Κομνηνοί έχτισαν τα μεγαλειώδη καθιδρύματά τους. Η μοναδική σημαντική εξαίρεση υπήρξε το Ορφανοτροφείο του Αλεξίου Α΄.
- Η Άννα Δαλασσηνή έχτισε τη μονή του Χριστού Παντεπόπτη με σκοπό να ταφεί εκεί. Συνεχίζοντας με τον τρόπο αυτό την πρακτική των αυτοκρατόρων των προηγούμενων αιώνων – από το [Ρωμανό Α΄ Λακαπνίνο](#) ([μονή Μυρελαίου](#)) έως το Ρωμανό Γ΄ Αργυρό ([Παναγία Περίβλεπτος](#)) και τον Κωνσταντίνο Θ΄ Μονομάχο ([Άγιος Γεώργιος Μαγάνων](#))–, η Άννα Δαλασσηνή έθεσε το πρότυπο και για τις επόμενες γενιές των Κομνηνών.

4. Τα αυτοκρατορικά μοναστικά καθιδρύματα

Όταν η Άννα Δαλασσηνή στα τέλη του 11ου αιώνα αποσύρθηκε από τη δημόσια και πολιτική ζωή στη μονή της, ο γιος της Αλέξιος και η νύφη της αυτοκράτειρα Ειρήνη Δούκαινα συγκέντρωσαν την απόλυτη εξουσία. Η οικοδομική τους απάντηση στην Άννα Δαλασσηνή και στη μονή της του Χριστού Παντεπόπτη δε θα μπορούσε να είναι σαφέστερη: ανήγειραν μοναστηριακό συγκρότημα αποτελούμενο από την ανδρική μονή του [Χριστού Φιλανθρώπου](#) και τη γυναικεία μονή της Παναγίας Κεχαριτωμένης· οι δύο μονές χωρίζονταν από ψηλό τοίχο. Ο ηγούμενος της ανδρικής μονής αναφέρεται ήδη το 1107, ο δε αυτοκράτορας και η αυτοκράτειρα ενταφιάστηκαν καθένας στη «δική» του μονή, ο Αλέξιος στο Χριστό Φιλάνθρωπο και η Ειρήνη Δούκαινα στην Παναγία Κεχαριτωμένη. Μολονότι έχει διασωθεί μόνο το τυπικό της γυναικείας μονής, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ίδρυμα είχε ισχυρή πολιτική, οικογενειακή και ιδεολογική σημασία. Η γυναικεία μονή της Ειρήνης προοριζόταν για τις κόρες της ως ένα είδος καταφυγίου, μετά δε το θάνατό της (1123 ή 1133) πέρασε στην ιδιοκτησία της Άννα Κομνηνής. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι η Ειρήνη Δούκαινα αποφάσισε να μη μνημονεύει στο μοναστηριακό δίπτυχο μόνο την πεθερά της Άννα Δαλασσηνή, με την οποία είχε έντονες διαφωνίες.¹⁰ Το μοναστηριακό συγκρότημα του Χριστού Φιλανθρώπου και της Παναγίας Κεχαριτωμένης ήταν μοναδικό όσον αφορά τη διάρθρωση και το χαρακτήρα του και αποτελούσε περισσότερο πολιτικό και οικογενειακό παρά μοναστικό κέντρο.

Οι Κομνηνοί συνέχιζαν να καλλιεργούν τις ιδέες των προηγούμενων γενεών, συμπληρώνοντας και τελειοποιώντας τις. Η ιδέα για την πολυσύνθετη διάρθρωση των ιδρυμάτων από την εποχή του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού και της Ειρήνης Δούκαινας εκφράζεται εκ νέου στο συγκρότημα της [μονής Χριστού Παντοκράτορος](#) (σημ. Molla Zeyrek Camii), η οποία αποτελούνταν από την εκκλησία της Παναγίας Ελεούσας στα βόρεια, του Χριστού Παντοκράτορα στα νότια και το ενδιάμεσο παρεκκλήσιο που ήταν αφιερωμένο στον αρχάγγελο Μιχαήλ. Αυτό το αυτοκρατορικό ίδρυμα ήταν το μεγαλύτερο και πλουσιότερο εκτός

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

των αυτοκρατορικών ανακτόρων, ενώ διέθετε και χωριστό ανδρικό και γυναικείο νοσοκομείο, στο οποίο τις υπηρεσίες τους παρείχαν ιατροί και των δύο φύλων. Οι τρεις εκκλησίες, οι οποίες βρίσκονταν στο λόφο πίσω από το υδραγωγείο του Ουάλη, υπήρξαν το νέο κέντρο της Κωνσταντινούπολης των Κομνηνών, προσδίδοντας μεγαλοπρέπεια ακόμα και σήμερα σε αυτό το σημείο της πόλης. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός εξέδωσε το τυπικό της μονής Παντοκράτορος το 1136, οι δε βυζαντινές πηγές αναφέρουν ότι η ιδέα και η έναρξη της οικοδόμησης ανήκει εξίσου στον ίδιο τον αυτοκράτορα και στην πρώτη σύζυγό του Ειρήνη, η οποία πέθανε στις 13 Αυγούστου 1134 και πολύ γρήγορα αγιοποιήθηκε. Σε σχέση με τη γενιά των γονέων του και το ίδρυμά τους, ο Ιωάννης Κομνηνός έκανε ένα σημαντικό βήμα, προσδίδοντας στο συγκρότημα του Παντοκράτορος μεγάλη δυναστική σημασία. Στο παρεκκλήσιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, που αποκαλούνταν και «ηρώων», όπου ενταφιάσθηκε η αυτοκράτειρα Ειρήνη, όρισε ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός να γίνει και η δική του ταφή, ενώ επαναλαμβάνει τρεις φορές στην εισαγωγή του τυπικού της μονής την επιθυμία του να ταφεί και ο γιος του και συναυτοκράτορας Αλέξιος (Β΄) στον ίδιο χώρο, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό δυναστικό μωσαϊκό και υπερβαίνοντας τη διαίρεση μεταξύ ανδρικού και γυναικείου που χαρακτήριζε τα ταφικά ιδρύματα των γονέων του.

Το συγκρότημα του Παντοκράτορος κοινοποιούσε με σαφήνεια την υπεροχή του αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ επί των αντιπάλων του από την οικογένεια των Κομνηνών. Ο Χριστός Παντοκράτωρ είναι άμεσα συνδεδεμένος με τον αυτοκράτορα, η δε πλούσια διακόσμηση της μονής, από την οποία σήμερα έχει διασωθεί μόνο τμήμα του μωσαϊκού του δαπέδου, επιβεβαιώνει την υπεροχή του αυτοκράτορα και το γεγονός ότι έχει επιλεγεί να βασιλεύει. Η ανέγερση του Παντοκράτορος πραγματοποιήθηκε σε μια εποχή κατά την οποία ο Ιωάννης Β΄ είχε να αντιμετωπίσει πολλές προκλήσεις και αμφισβητήσεις, όχι μόνο από την αδελφή του Άννα Κομνηνή (η οποία κυριάρχησε στο ίδρυμα της μητέρας τους, τη μονή Παναγίας Κεχαριτωμένης), αλλά και από το νεότερο αδελφό του, το **σεβαστοκράτορα** Ισαάκιο, ο οποίος περίπου το 1130 εξεγέρθηκε ανοιχτά κατά του μεγαλύτερου αδελφού του και εξορίστηκε. Ο Ισαάκιος ανακαίνισε τη μονή του **Χριστού Σωτήρος στη Χώρα** κοντά στο παλάτι των Βλαχερνών, κατασκευάζοντας δικό του τάφο εκεί. Στα τέλη της βασιλείας του Ιωάννη Β΄ ή μετά την άνοδο στην εξουσία του **Μανουήλ Α΄ Κομνηνού** το 1143, ο σεβαστοκράτορας Ισαάκιος αναγκάστηκε να παρατηθεί από τα σχέδιά του – ανήγειρε τη μονή της Παναγίας Κοσμοσωτήρας στις Φέρες της Θράκης, δηλώνοντας στο τυπικό του καθιδρύματός του πως αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις νεανικές του σκέψεις και να μεταφέρει τον τάφο του σε μια νέα μονή στην επαρχία.

Η πολιτική σημασία των ιδρυμάτων των Κομνηνών στην Κωνσταντινούπολη ήταν καταφανής, ο δε ιδεολογικός ανταγωνισμός που γεννούσαν οι φιλοδοξίες μέσα στην οικογένεια διαφαίνεται σαφώς τόσο στην οικοδομική δραστηριότητα όσο και στα τυπικά των μονών και στις σύγχρονες πηγές. Η Κωνσταντινούπολη των Κομνηνών, ιδιαίτερα η 10η ρεγέονα της, απεικόνιζε με τον καλύτερο τρόπο την κατάσταση στο εσωτερικό της πολυπληθούς δυναστείας. Λίγο νωρίτερα, ή ταυτόχρονα με το συγκρότημα του Παντοκράτορος, λίγο βορειότερα και πλησιέστερα του Χρυσού Κέρατος, οικοδομήθηκε η μονή του Χριστού Ευεργέτη, που έχει ταυτιστεί από ορισμένους μελετητές με το μνημείο που είναι σήμερα γνωστό με την ονομασία **Γκιουλ τζαμί**.¹¹ Το φιλόδοξο αυτό οικοδόμημα ήταν ίδρυμα του Ιωάννη, γιου του πρεσβύτερου αδελφού του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄, του πρώτου σεβαστοκράτορα Ισαακίου. Η μονή του Χριστού Ευεργέτη ανεγέρθηκε στο κτήμα του πατέρα του, όπου βρισκόταν παλαιότερα το παλάτι του, και υπήρξε προσπάθεια του δευτερεύοντος κλάδου της οικογένειας των Κομνηνών ακόμα μια φορά να δείξει ότι είναι ισότιμος με τον «αυτοκρατορικό κλάδο» των Κομνηνών, τους απογόνους του αυτοκράτορα Αλεξίου. Το καθολικό, με το μέγεθος και τη μεγαλοπρέπεία του, μαρτυρούσε τη φιλοδοξία του κτήτορα.

Την εποχή των Κομνηνών ανανεώθηκαν με τον πλέον επίσημο τρόπο οι θριαμβευτικές εισοδοί των αυτοκρατόρων στην πρωτεύουσα, η δε Κωνσταντινούπολη έλαμπε στη διάρκεια των επίσημων τελετών, όπως το 1169, όταν ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ (1143-1180) μετέφερε στην πλάτη του, από το λιμάνι του Βουκολέοντος έως την εκκλησία της Παναγίας του Φάρου στο Μεγάλο Παλάτι, το λίθο από την Έφεσο, στον οποίο σύμφωνα με το θρύλο είχε τοποθετηθεί το σώμα του Χριστού μετά την Αποκαθήλωση.¹² Ο Μανουήλ μετέφερε αργότερα το λίθο αυτό στο ηρώο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, στη μονή Παντοκράτορος, και τον τοποθέτησε δίπλα στη σαρκοφάγο που είχε ετοιμάσει για τον εαυτό του, στο κέντρο του μωσαϊκού των Κομνηνών. Έχοντας υπόψη τη δυναστική σημασία της μονής Παντοκράτορος, το 1060 ο Μανουήλ κήδεψε εκεί την πρώτη σύζυγό του (Ειρήνη-Βέρθα) και φρόντισε για ειδική διαρρύθμιση του δικού του τάφου, ώστε να μην αναγκαστεί να οικοδομήσει νέο ίδρυμα. Ο συνομήλικος και αντίπαλός του Ανδρόνικος Α΄ (1183-1185) αναφέρθηκε στην οριστική νίκη του επί του Μανουήλ, όπως μας μεταφέρει τα λόγια του ο **Νικήτας Χωνιάτης**, ακριβώς μπροστά στη

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

σαρκοφάγο του αποβιώσαντος αυτοκράτορα. Ο ίδιος ανακαίνισε τη μονή των Αγίων Σαραντα Μαρτύρων στην Κωνσταντινούπολη. Τη σημασία των οικογενειακών παραδόσεων και του ανταγωνισμού στο πλαίσιο της οικογένειας την επιβεβαίωσε με τον καλύτερο τρόπο ο ίδιος ο Ανδρόνικος Νικητής πλέον, προτού πάει στη μονή Παντοκράτορος, επισκέφθηκε το καθίδρυμα του Ισαακίου, τη μονή Κοσμοσωτείρας στις Φέρες, για να επιβεβαιώσει και ενώπιον του αποθανόντος πατέρα του την επικράτησή του επί του Μανουήλ και ολόκληρου του αντίπαλου κλάδου της κυβερνώσας δυναστείας.

1. Την εποχή της βασιλείας του Ρωμανού Γ' Αργυρού (1028-1034) ή του Μιχαήλ Δ' Παφλαγόντα (1034-1041), στη συλλογή των νομοθετικών αποφάσεων *Πείρα* του νομικού Ευσταθίου του Ρωμαίου αναφέρονται ο Κομνηνός και ο γιος του Κομνηνού (δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα για ποια μέλη της οικογένειας των Κομνηνών πρόκειται), *Πείρα Ευσταθίου του Ρωμαίου* 17, 5· 17, 14, *Jus Graecoromanum* IV, 61, 63· Laiou, A., *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe et XIIe siècles* (Paris 1992), σελ. 34· Oikonomides, N., "The "Peira" of Eustathios Romaios: an Abortive Attempt to Innovate in Byzantine Law", *Fontes Minores* 7 (1986), σελ. 169-192.
2. Magdalino, P., *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180* (Αθήνα 2008), σελ. 193-198.
3. Magdalino, P., *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180* (Αθήνα 2008), σελ. 199. Πρβλ. Κίνναμ., σελ. 13-14. Για την τάση ίδρυσης ιδιωτικών μονών, βλ. J. Darrouzès, "Le mouvement des fondations monastiques au XIe siècle", *TM* 6 [1976], σελ. 159-176.
4. Janin, R. *Constantinople Byzantine, Développement urbain et répertoire topographique*² (Paris 1964), σελ. 283· Meyer-Plath, B. – Schneider, A.M., *Die Landmauer von Konstantinopel* (Denkmaler Antiker Architektur VI, VIII, Berlin 1943), πίν. 40· Foss, C. – Winfield, D., *Byzantine Fortifications: an Introduction* (Pretoria 1986), σελ. 47-51, 56-58.
5. Magdalino, P., *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180* (Αθήνα 2008), σελ. 204.
6. Magdalino, P., "Innovations in Government", στο Mullet, M. – Smythe, D. (επιμ.), *Alexios I Komnenos I: Papers of the second Belfast Byzantine International Colloquium (14-16 April 1989)* (Belfast Byzantine texts and translations 4.1, Belfast 1996), σελ. 156-163, όπου αναλύονται και οι οικονομικές παράμετροι του καθιδρύματος του Αλεξίου Α'. Για την αυτοκρατορική ιδεολογία των Κομνηνών, βλ. Angold, M., *Church and society in Byzantium under the Comnenoi (1081-1261)* (Cambridge 1995), σελ. 71-72, πρβλ. *Annae Comnenae Alexias*, Reinsch, D.R. – Kambylis, A. (επιμ.), (CFHB 40, Berlin – New York 2001), III, 8.2.
7. Η Άννα Κομνηνή συνδέει τη γιαγιά της, και μητέρα του Αλεξίου Α', Άννα Δαλασσηνή με το παρεκκλήσι του Ισαακίου στις Βλαχέρνες, ως απόδειξη της υπεροχής των Κομνηνών έναντι των λοιπών οικογενειών, βλ. *Annae Comnenae Alexias*, Reinsch, D. R. - Kambylis A. (επιμ.), (CFHB 40, Berlin – New York 2001), III, 8.5-7.
8. Magdalino, P., *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180* (Αθήνα 2008), σελ. 200-201. Πρβλ. Παχυμ. Γ. II, σελ. 339, 343 και Γρηγορ. Ν. 2, σελ. 783-784.
9. Magdalino, P., *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180* (Αθήνα 2008), σελ. 203-204.
10. Gautier, P., "Le typikon de la Théotokos Kécharitôménè", *Revue des Études Byzantines* 43 (1985), σελ. 125.
11. Aran, B., "The Church of Saint Theodosia and the Monastery of Christ Euergetes. Notes on the topography of Constantinople", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 28 (1979), σελ. 211-229.
12. Οι θρίαμβοι των Κομνηνών τις περισσότερες φορές δεν άρχιζαν από τη Χρυσή Πύλη, όπως παλαιότερα, αλλά από το παλιό κέντρο, ενώ οι αυτοκράτορες έφταναν στην πόλη με πλοίο. Πιθανοί λόγοι μπορούσαν να είναι η επιθυμία να συνδεθούν με το Ορφανοτροφείο του Αλεξίου, αλλά και η απόσταση της Χρυσής Πύλης από το κέντρο της κομνηνικής Κωνσταντινούπολης καθώς και η παρακμή των τμημάτων της πρωτεύουσας που βρίσκονταν κατά μήκος της νοτιότερης διακλάδωσης της Μέσης.

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

Bibliography :

	Janin R. , <i>La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I. Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères</i> , 2, Paris 1969
	Mango C. , <i>Byzantine Architecture</i> , London 1986
	Aran B. , "The Church of Saint Theodosia and the Monastery of Christ Euergetes", <i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i> , 28, 1979, 211-228
	Mathews T.F. , <i>The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey</i> , University Park – London 1976
	Müller-Wiener W. , <i>Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Byzantion – Konstantinupolis – Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jhs.</i> , Tübingen 1977
	Angold M. , <i>Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261</i> , Cambridge 1995
	Magdalino P. , <i>The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180</i> , Cambridge 1993
	Megaw A.H.S. , "Notes on recent work of the Byzantine Institute in Istanbul", <i>Dumbarton Oaks Papers</i> , 17, 1963, 333-369
	Underwood P. A. , <i>The Kariye Djami, 1-3</i> , New York 1966
	Mullet M. – Smythe, D. (eds) , <i>Alexios I Komnenos. Papers of the second Belfast Byzantine International Colloquium, 14-16 April 1989</i> , Belfast 1996
	Ousterhout R.G. , "Some Notes on the Construction of Christos ho Pantepoptes (Eski Imaret Camii) in Istanbul", <i>Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας</i> , 16, 1991-92, 47-56
	Mango C. , "Where at Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes?", <i>Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας</i> , 20, 1998, 87-88
	Stanković V. , <i>Komnini u Carigradu (1057-1185). Evolucija jedne vladarske porodice</i> , Beograd 2006
	Mango C. , "Notes on Byzantine Monuments", <i>Dumbarton Oaks Papers</i> , 23-24, 1969-1970, 369-375
	Ousterhout R.G. , "Architecture, Art and Komnenian Ideology at the Pantokrator Monastery", Necipoğlu N. (ed.), <i>Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life</i> , Leiden - Boston - Köln 2001, 133-150
	Mullet M. (ed.) , <i>Founders and Refounders of Byzantine Monasteries</i> , Belfast 2007, Belfast Byzantine Texts and Translations 6.3

Webliography :

Porphyra V: Il secolo dei Comneni 1081-1180

<http://www.porphyra.it/numero5ita.html>

Glossary :

κουροπαλάτης, ο

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

Ο κουροπαλάτης (< κουράτωρ και παλάτιον) ήταν ανώτερος αυλικός αξιωματούχος. Το αξίωμα απονεμόταν κυρίως σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, αλλά από την εποχή του Ιουστίνου Β΄ (565-578) και εξής και σε ξένους πρίγκιπες. Κατά τον 11ο αιώνα δόθηκε σε αρκετούς στρατηγούς εκτός της αυτοκρατορικής οικογένειας.

σεβαστοκράτωρ, ο

Υψηλός τιμητικός τίτλος. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποδόθηκε πρώτη φορά από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (1081-1118) στον αδελφό του Ισαάκιο Κομνηνό και στη συνέχεια δινόταν σε μέλη της οικογένειας του αυτοκράτορα. Στην Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας ο υψηλός αυτός τίτλος δήλωνε τους ανώτερους άρχοντες του κράτους.

Sources

- Annae Comnenae Alexias*, Reinsch, D.R. – Kambylis, A. (επιμ.), (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 40, Berlin – New York 2001).
- Βυζαντινά Εγγραφα της Μονής Πάτμου Α: Αυτοκρατορικά*, Βρανούση, Ε.Λ. (επιμ.), (Αθήνα 1980).
- Constantini Manassis Breviarum chronicum*, Lampsidis, O. (επιμ.), (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 36.1, Αθήνα 1996).
- Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, Kurtz, E. (επιμ.), (Leipzig 1903).
- Eustathii Thessalonicensis Opera minora magnam partem inedita*, Wirth, P. (επιμ.), (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 32, Berlin – New York 1999).
- Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula*, Tafel, Th.L.F. (επιμ.), (Francofurti ad Moenum 1832, ανατ. Amsterdam 1964).
- Gautier, P., “Le typicon de la Théotokos Évergétis”, *Revue des Études Byzantines* 40 (1982), σελ. 5-103.
- Gautier, P., “L’édit d’Alexis Ier Comnène sur le réforme du clergé”, *Revue des Études Byzantines* 31 (1973), σελ. 165-203.
- Gautier, P., “Le typicon du sébaste Grégoire Pakourianos”, *Revue des Études Byzantines* 42 (1984), σελ. 5-147.
- Gautier, P., “La curieuse ascendance de Jean Tzetzes”, *Revue des Études Byzantines* 28 (1970), σελ. 207-220.
- Gautier, P., “Diatribes de Jean l’Oxite contre Alexis Ier Comnène”, *Revue des Études Byzantines* 28 (1970), σελ. 5-55.
- Gautier, P., “Le typikon de la Théotokos Kécharitôméné”, *Revue des Études Byzantines* 43 (1985), σελ. 5-167.
- Gautier, P., “Le typikon du Christ Saviour Pantocrator”, *Revue des Études Byzantines* 32 (1974), σελ. 1-147.
- Ioannis Cinnami Epitome*, Meineke, A. (επιμ.), (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1836).
- Iohannis Euchaitorum metropolitae quae in codice Vaticano graeco 676 supersunt*, de Lagarde, P. (επιμ.), (Gottingae 1882).
- Ioannis Zonarae Epitomae historiarum* III, Büttner-Wobst, T. (επιμ.), (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1897).
- Λάμπρος, Σ., «Ο Μαρκιανός κώδιξ 524», *Νέος Ελληνομνήμων* 8 (1911), σελ. 1-59, 123-192.
- Maas, P., “Die Musen des Kaisers Alexios I”, *Byzantinische Zeitschrift* 22 (1913), σελ. 348-370.
- Mango, C., “The Conciliar Edict of 1166”, *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963), σελ. 315-333.
- Michel Italikos. Lettres et discours*, Gautier, P. (επιμ.), (Archives de l’Orient chrétien 14, Paris 1972).
- Nicephori Basilacae Orationes et epistolae*, Garzya, A. (επιμ.), (Leipzig 1984).

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

Nicetae Choniatae Historia, van Dieten, I.A. (επιμ.), (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 11, Berlin – New York 1975).

Nicola Callicle, Carmi, Romano, R. (επιμ.), (Studi e testi VIII, Napoli 1980).

Petit, L., “Typikon du monastère de la Kosmosotira près d' Aenos (1152)”, *Известия Русского археологического института в Константинополе* 13 (1908), σελ. 17-77.

Petit, L., “Typikon du monastère de la Kosmosotira près d' Aenos (1152)”, *Известия Русского археологического института в Константинополе* 13 (1908), σελ. 17-77.

Petit, L., “Le monastère de Notre Dame de Pitié”, *Известия Русского археологического института в Константинополе* 6 (1900), σελ. 1-153.

Theodoros Prodromos. Historische Gedichte, Hörandner, W. (επιμ.), (Wiener byzantinische Studien XI, Wien 1974).

Theodori Prodromi de Manganis, Bernardinello, S. (επιμ.), (Padova 1972).

Quotations

Μια περιγραφή της κομνηνείας Κωνσταντινούπολης

Όταν οι γαλλικές δυνάμεις της Δ' Σταυροφορίας πρωταντίκρισαν την Κωνσταντινούπολη, εκείνο που τους εντυπωσίασε περισσότερο πέρα από τα «ψηλά τείχη και τους επιβλητικούς πύργους» της πόλης ήταν τα «πλούσια παλάτια και οι ψηλές εκκλησίες» της. Πέρα από τα πολύ γνωστά παλαιά μνημεία, όπως τα βασικά κτίσματα του Μεγάλου Παλατιού, τις σπουδαιότερες δημόσιες εκκλησίες και κάτι λίγες μοναστηριακές, είναι πιθανό ότι τα περισσότερα μέγαρα και οι εκκλησίες που μπορούσε κανείς να δει το 1203 είχαν την όψη που τους δόθηκε τον 11ο και το 12ο αιώνα, κι ότι στο βάθος του ορίζοντα και τις ακτές κυριαρχούσαν τα μνημεία από την εποχή του μεγαλείου των Κομνηνών. Πλησιάζοντας το Βόσπορο από τη θάλασσα του Μαρμαρά οι ταξιδιώτες μπορούσαν να δουν, πίσω από τα θαλάσσια τείχη και τη μονή του Στουδίου, τα ανάκτορα των Αγγέλων, το μοναστήρι του Αγίου Μάμαντος, που επισκευάστηκε κατά τη βασιλεία του Μανουήλ, και το οικογενειακό μοναστήρι των Αριστηνών. Παραπέρα διέκριναν το σπίτι του Ανδρονίκου Κομνηνού στη Βλάγκα, κοντά στο οικογενειακό μοναστήρι των Παλαιολόγων –τον Άγιο Δημήτριο– και στη συνέχεια το μέγαρο του σεβαστοκράτορα Ισαακίου, δίπλα στο παλιό λιμάνι των Σοφιών. Αφήνοντας πίσω τους, καθώς έμπαιναν στο Βόσπορο, το Μέγα Παλάτιον, θα περνούσαν από τα Μάγγανα και το Ορφανοτροφείο. Παρακάμπτοντας το ακρωτήρι και περιπλέοντας το Χρυσούν Κέρας, έβλεπαν μια σειρά κτίρια που χτίστηκαν με επιχορηγήσεις των Κομνηνών, ως το ανάκτορο των Βλαχερνών: το μέγαρο του Βοτανειάτη ή Καλαμάνου, το μέγαρο ενός σεβαστοκράτορα, το ανακτορικό συγκρότημα που ο Ιωάννης, ανιψιός του Αλεξίου Α', μετέτρεψε σε μονή του Χριστού Ευεργέτη, τη μονή Παντοκράτορος του Ιωάννη Β', το μοναστήρι του Χριστού Παντεπόπτη που είχε ιδρύσει η γιαγιά του, και τα μοναστήρια της μητέρας και του πατέρα του, τη Θεοτόκο Κεχαριτωμένη και τον Χριστό Φιλάνθρωπο.

Magdalino, P., *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180* (Αθήνα 2008), σελ. 205-206.

Η ανέγερση πολυτελών ιδιωτικών κατοικιών στην Κωνσταντινούπολη επί Κομνηνών

Τα αυτοκρατορικά ιδρύματα του Αλεξίου αντιπροσωπεύουν ένα μόνο μέρος της επίδρασης που είχε η βασιλεία του στην εξωτερική όψη της Κωνσταντινούπολης. Ο Αλέξιος κατηγορήθηκε έντονα επειδή είχε πλουτίσει «τους συγγενείς του και ορισμένους υπηρέτες του» σε τέτοιο βαθμό «ώστε να μπορέσουν... να αποκτήσουν κατοικίες που το μέγεθός τους θύμιζε πόλη, και που σε μεγαλοπρέπεια δεν διέφεραν σε τίποτα από αυτοκρατορικά παλάτια» [Ζωναράς III, σ. 767]. Αν αφαιρέσουμε από τα σχόλια αυτά την αναπόφευκτη δόση προκατάληψης και υπερβολής, δεν υπάρχει λόγος να αμφιβάλλουμε ότι το καθεστώς που εγκαίνιασε ο Αλέξιος Κομνηνός είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση ηγεμονικών οίκων σε κλίμακα σχεδόν πρωτοφανή, μολονότι δεν είναι καθόλου σαφές αν αυτά κατέλαβαν νέους χώρους ή αν αντιθέτως εδραιώθηκαν σε υπάρχουσες κατοικίες [τα ανάκτορα του σεβαστοκράτορα Ισαακίου στις Σοφίες και του Καλαμάνου/Βοτανειάτη ίσως είναι παραδείγματα κτισμάτων που ξανακατοικήθηκαν].

Κωνσταντινούπολη την εποχή των Κομνηνών

Magdalino, P., *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180* (Αθήνα 2008), σελ. 201.